

TROPOLOGIJA BROJEVA U MARULIĆEVU DJELU *DE HUMILITATE*

Ivan Bodrožić

UDK: UDK: 821.163.42.09 Marulić, M.–97

Izvorni znanstveni rad

Ivan Bodrožić
Teološki fakultet
S p l i t
ivbodroz@inet.hr

Uvod

Biblija kao objavljena riječ Božja sadržavala je poruku koja nije bila razumljiva u svim svojim dimenzijama na prvi pogled. Biblijska je proročanstva, nagovještaje, objave i događaje trebalo razumijevati, jer su često u sebi nosili dublju poruku od one koja se pokazivala na površini. Istaknuti predstavnici ovakvoga tumačenja Svetoga pisma bili su u prvim stoljećima sveti oci, koji su se služili alegorijskom egzegezom, uvjereni kako mnogi događaji i riječi u sebi nose dodatno, punije značenje od onog doslovnog, to jest da su simboli drugih stvarnosti koje treba znati iz njih pročitati.

Ono što vrijedi općenito za biblijske tekstove, vrijedi na izniman način i za brojeve. Jer postojalo je uvjerenje, ne samo u kršćanstvu nego i u mnogim religioznim pokretima i nekim filozofskim školama (npr. pitagorizam), da brojevi ne izražavaju samo kvantitativne odnose nego služe da se preko njih izrazi i određena simbolička poruka. Već se na prvi pogled zamjećuje da se i Marko Marulić, kad u svojim djelima tumači određeni broj, koristi istom alegorijskom tehnikom, videći u brojevima i nešto više od numeričke kvantitete. Za bolje razumijevanje njegovih svetopisamskih tumačenja potrebno je objasniti zašto, kako, u kojoj mjeri i pod čijim utjecajem on to čini. Istraživanje će biti ograničeno samo na djelo *De humilitate et gloria Christi*, u kojem ima dovoljno sadržaja da se izvuku potrebni zaključci.

1. Brojevi kojima Marulić daje tropološko značenje

Osim što u *De humilitate et gloria Christi* tumači svetopisamske tekstova u kojima se spominju brojevi, Marulić čak na nekoliko mjesta izričito tvrdi kako brojevi imaju svoje simboličko, to jest, kako ga on naziva, tropološko značenje i smisao.¹ Tako se, na primjer, poziva na tropologiju kad govori o sedamdesetdvojici učenika koje Isus šalje ispred sebe u svako mjesto u koje je kanio doći (usp. *Lk* 10, 1): »Na taj broj učenika može se tropološki (*per tropologiam*) primijeniti i ono iz osamdesetdevetog psalma: 'Naših je dana u svemu sedamdeset godina, a ako smo snažni, i osamdeset, a više od toga muka je i bol.'²

Na jednome drugom mjestu, kada tumači značenje broja dva, iz teksta o dvojici učenika iz Emausa, Marulić se, uz anagoško, ponovno poziva na tropološko značenje brojeva: »Objasnimo i njihovo tropološko značenje!«³ Time nam sam autor pokazuje put tumačenja koji treba slijediti prateći njegove komentare svetopisamskih brojeva. Po njemu, dakle, brojevi mogu imati numeričko značenje koje odgovara stvarnosti opisa u kontekstu u kojem su napisani, ali isto tako mogu zadobiti i preneseno značenje, unutar kojega upućuju na neku drugu stvarnost skrivenu iza spomenutog broja. Istraživanje će prosljediti u konkretnom kontekstu i onim redom kojim je i Marulić susretao i objašnjavao brojeve.

1.1. Broj tri

1.1.1. Preobraženje na gori

Prvi broj koji se susreće u prvoj knjizi *De humilitate* jest broj tri. Njega Marulić pronalazi u dva evanđeoska, gotovo identična događaja. U dva navrata Isus je izdvojio trojicu učenika, Petra, Jakova i Ivana, i poveo ih sa sobom dok se molio. Prvi put je to bilo kad odlazi na goru, te se tom prigodom pred njima preobrazio (usp. *Mt* 17, 1sl.; *Mk* 9, 2sl.; *Lk* 9, 28sl.), a drugi put je to bilo u Maslinskom vrtu prije uhićenja i muke.

Prizor na brdu preobraženja Marulić opisuje na sljedeći način: »Isus je uzeo trojicu da bi time dao do znanja da su od Boga izabrani i da će s njime boraviti na visokoj gori kraljevstva nebeskoga oni koji vjeruju u otajstvo svetoga Trojstva.«⁴

¹ Riječ dolazi od grčkog *tropos*, što označava govornu sliku, to jest figuru (usp. H. G. L i d d e l l – R. S c o t t, *Dizionario illustrato greco-italiano*, Le Monnier, Firenze 1975, str. 1302). Dakle tropologija je slikoviti govor.

² *De humil.*, str. 192/539.

³ *De humil.*, str. 299/639. Latinski kaže: *Tropologiam quoque horum explicemus.*

⁴ *De humil.*, str. 221/566.

1.1.2. Molitva u Maslinskom vrtu

Slično tumačenje, obilježeno spomenom Trojstva, Marulić daje i u drugom kontekstu. Naime, Isus je neposredno prije svoje muke, a nakon što je blagovao pashu, s učenicima otišao u Maslinski vrt kako bi ondje molio. U trenutku kad se izdvaja za molitvu, sa sobom vodi istu trojicu kao i na gori preobraženja. Zato Marulić postavlja sebi pitanje zašto je Isus uzeo baš trojicu apostola da ga prate u Maslinskom vrtu dok moli prije svoje muke (usp. *Mt* 26, 36-39; *Mk* 14, 32.36): »Trojicu je sa sobom uzeo kako bi pokazao da je naše otkupljenje, što ga je sam u svojoj osobi izvršavao, djelo cijeloga Trojstva.«⁵ Razvidno je kako i u tom događaju, to jest u spomenu broja tri, Marulić pronalazi i jedno drugo, dublje značenje, koje se u svakom slučaju odnosi na Presveto Trojstvo na koje, po njemu, upućuje broj tri.

1.2. Broj četiri

1.2.1. Dioba Kristovih haljina

Govoreći o Kristovu razapinjanju i o evanđeoskom tekstu koji opisuje kako su vojnici razdijelili Kristovu haljinu na četiri dijela, Marulić tome daje i simboličko tumačenje: »Njegova se odjeća, tj. tajna njegova utjelovljenja razglašava na sve četiri strane svijeta. Jer kad su njegovi učenici stali propovijedati, 'po cijeloj se zemlji raširio njihov glas, a njihove riječi do kraja kruga zemaljskog, košulja se pak, jer označava jedinstvo Crkve, ne dere, nije šivena kako se jednom ne bi mogla rasparati budući da je jednodijelna. Sva je odozgo do dolje otkana, jer je sva s neba i drži je skupa božanska moć. Jednomu je pripala kockom – kako bi sve okupila u jednoj vjeri i vjernike povezala u ljubavi.«⁶ Vidimo tako da ga, osim što ga broj četiri asocira na četiri strane svijeta, to jest na cijeli krug zemaljski, i broj jedan asocira na jedinstvo Crkve.

1.2.2. Četvorica evanđelista

A kad govori o četvorici evanđelista, osim što nabroja njihova imena, Marulić tumači simbole, te veli da su to četiri živa bića koja prorok Ezekijel vidi u svome viđenju, ili pak četiri četveroprega što ih je Zaharija vidio da izlaze između dviju gora. Oni su ti koji po cijelome svijetu šire riječi evanđelja. Dakle, u isto vrijeme je broj četiri primijenjen na evanđeliste, a dva na dva zavjeta: Stari i Novi.⁷

⁵ *De humil.*, str. 93/449.

⁶ *De humil.*, str. 132-3/484: *Vestimenta, hoc est, mysterium incarnationis eius in quatuor orbis partes diffunditur. Praedicantibus enim discipulis in omnem terra exivit sonus eorum et in fines orbis terrae verba eorum. Tunica vero, quia Ecclesiae unitatem designat, non scinditur, inconsutilis est, nequando possit in diversum dissui, cum sit simplex.*

⁷ Usp. *De humil.*, 192-193.

1.3. Broj šest

1.3.1. Šesta ura razapinjanja

U opisu Isusove muke spominje se i broj šest, kojem Marulić također pripisuje simboličko značenje. Isus, naime, po Ivanu (Marko naprotiv govori oko treće) oko šeste ure (podne po našem računanju) bi predan da se razapne: »A bijaše Paraskeva, dan priprave za Pashu, oko šestoga sata. Ovdje se označuje vrijeme.⁸ Paraskeva, to će reći 'priprava'. To je bivalo šestoga dana u sedmici kad su pripremali ono čime će se služiti u subotu. Šestoga je pak dana čovjek bio stvoren, šestoga je dana Krist trpio kako bi ti shvatio da je trpio za čovjeka. Sedmoga dana otpočinu Bog od svih djela što ih je bio učinio. Sedmoga dana otpočinu Krist u grobu i uskrsnu kako bismo se i mi nadali da ćemo po svršetku ovozemaljskih nevolja uskrsnuti s Kristom u slavi.«⁹

Kako se vidi, Marulić odmah dovodi u vezu šesti i sedmi dan, koji su u opisu stvaranja upućeni jedan na drugoga, kao što je Kristovo razapinjanje dovršeno počinkom u grobu.

1.3.2. Od šeste ure tama dok Isus visi na križu

Osim u Ivanovu opisu Isusove muke, i u sinoptičkom se pronalazi spomen šestog sata (podneva). Po njima, dok je Isus visio na križu, nastala je tama od ure šeste do ure devete (od podne do tri sata popodne po našem računanju sati). Broj šest je ponovno prigoda Maruliću da se upusti u alegorijsko tumačenje: »Kako je pak čovjek bio stvoren šestoga dana, a u šestoj dobi svijeta, to je Krist šestoga sata u danu stao na križ za čovjeka. Do tri je sata popodne bila tama – do trećeg je dana tijelo Kristovo ostalo u grobu.«¹⁰

U ovom tumačenju se usredotočuje na jedan drugi detalj, polazeći uvijek od broja šest, to jest od šestog dana. Ovaj put šesti dan stvaranja dovodi u vezu sa šestom dobi svijeta, premda ne daje nikakve bliže informacije o toj dobi, to jest ne govori na koji način dijeli razdoblja svjetske povijesti.

1.3.2. Šezdeset stadija do Emausa

Kada govori o dvojici učenika koji na dan uskrsnuća Gospodinova odlaze iz Jeruzalema u šezdeset stadija udaljeni Emaus, Marulić pokušava prodrijeti u smisao broja šezdeset, te za nj predlaže trostruki smisao. U prvom slučaju dozivlje u pamet

⁸ Već je Augustin teološki obrazložio pravilo po kojem se brojevi tumače simbolički kad označavaju vrijeme.

⁹ *De humil.*, str. 126/478. Pogledati i daljnji tekst i bilješke iz kojih je razvidno da poznaje Jeronimovo i Augustinovo tumačenje te poteškoće.

¹⁰ *De humil.*, str. 142/493. Zanimljivo da se u idućem retku spominje broj devet, ali njega ne tumači alegorijski.

evanđeosku usporedbu u kojoj Isus govori o tridesetostrukom, šezdesetostrukom i stostrukou urodu, pa čemu je broj 60 u određenom smislu u sredini između većeg i manjeg broja, te se usput poziva na šest dana stvaranja: »No što to znači da je Emaus, tj. nebeski Jeruzalem, od ovog zemaljskog u kojem se nalazimo udaljen šezdeset stadija? To je ili zato što se u Evanđelju broj šezdeset nalazi između broja trideset i sto – manji pak broj odgovara sadašnjoj Crkvi, veći budućoj, a srednji krepostima po kojima se kao po stubama penjemo od dna do vrha – ili zato što je Bog u šest dana saznao svijet, a sedmi otpočnuo. Toliko je udaljeno nebo od zemlje koliko je od muka što ih trpimo na zemlji ovaj pokoj koji ćemo – nadamo se – uživati u kraljevstvu nebeskom.«¹¹

Marulić i u drugom tumačenju dosljedno razvija sliku između zemaljskoga i nebeskog, ukoliko uzima značenje Emausa kao nebeskog Jeruzalema, suprotstavljajući značenje šest dana rada onom sedmom danu odmora. Ovih šest označavaju zemaljsku muku i napor, a sedmi proslavu i »odmor« u nebu, te time dopunjava i pojašnjava ono prvo tumačenje broja šest.

Uz ova dva nudi još jedno tumačenje broja šezdeset, opet ga svodeći na šest, kao što je tu učinio i u drugoj varijanti, a ovaj put dopunjavajući nedorečenost glede povijesnih razdoblja u drugom tumačenju: »Ili je to zato što se tim brojem može razdijeliti cjelokupno vrijeme što ga živa bića provode na zemlji. Prvo je naime doba bilo od Adama do Potopa, drugo otada do Abrahama, treće od njega do Davida, četvrto do preseljenja u Babilon, peto do Krista. Sada traje šesto koje će se završiti Sudnjim danom.«¹²

Vezujući se na gore rečeno, zaključuje svoju misao eshatološkim značenjem i dimenzijom sedmoga dana, dosljedno onom što je već napomenuo kad je govorio o Kristovu počinjanju u grobu sedmoga dana: »Sedmo će biti sabatizam, tj. naš vječni počinak u Bogu. Šezdeset dakle stadija predstavlja šest vremenskih tijekova dok se ne stigne u gradić pokoja i blaženstva, kad će se 'naše raspadljivo tijelo zaodjenuti neraspadljivošću, a ono što je u nama smrtno, preobraziti se u besmrtnost.'«¹³ Ovim tekstom Marul je objasnio nedorečenost koja je ostala kad je govorio o Kristovu razapinjanju i tami koja je nastala o šestom satu dok je visio na križu.

1.4. Broj dvanaest

1.4.1. Dvanaest apostola

U drugoj knjizi *De humilitate*, dokazujući kako je Isus ispunio starozavjetna proročanstva, Marulić govori o Kristu kao onome na čijim je ustima zakon istine (usp. *Mal* 2, 6), te između ostaloga veli kako je pozvao k sebi 12 apostola. Po njemu ovi brojevi nisu slučajnost, nego imaju svoje starozavjetno utemeljenje, koje

¹¹ *De humil.*, str. 299-300/639.

¹² *De humil.*, str. 300/640.

¹³ *De humil.*, str. 300/640.

Gospodin izborom dvanaestorice ispunjava: »Dakle, dvanaest apostola jesu dvanaest Jakovljevih sinova, dvanaest izvora u Elimu kraj kojih su se utaborili sinovi Jakovljevi, dvanaest stupova što ih je postavio Mojsije, dvanaest telaca prinesenih za žrtvu paljenicu, dvanaest beskvasnih kruhova što ih je svećenik Aron imao staviti na žrtvenik, dvanaest izvidnika što ih je Mojsije poslao u zemlju kanaansku, dvanaest štapova na kojima su bila napisana imena pojedinih plemena, dvanaest kamenova uzetih iz Jordana kad je njegova voda omogućila suh put onima koji su je prelazili, dvanaest jarmova volova kod kojih je Ilija našao Elizeja gdje ore. Napokon, samomu je Gospodinu bilo dvanaest godina kad je počeo raspravljati nagovješćujući time da će dvanaest apostola njegovu nauku raširiti po svijetu. I, kad je rekao: 'Zar dan nema dvanaest sati', satima je htio označiti apostole, a sebe kao dan.«¹⁴

Premda je eksplicitno iz samog biblijskog teksta, iz Otkrivenja, da su u dvanaest vrata nebeskog Jeruzalema dvanaest apostola, Marulić to povezuje izričito s tekстом proroka Ezekijela: »Dvanaest se vrata toga grada nabraja kod Izaije i u Ivanovu Otkrivenju, a to su dvanaest apostola«,¹⁵ potvrđujući time simboličko značenje ovoga broja i u proročkim tekstovima Staroga zavjeta.

1.5. Broj sedamdeset dva

1.5.1. Sedamdeset dva učenika

Osim apostola Gospodin je izabrao i 72 učenika, što Marulić ne drži slučajnim, nego ponovno nabraja starozavjetne tekstove za koje drži da su predodznali ovaj događaj: »Njihova slika bilo je onih sedamdeset palmi u Elimu kraj dvanaest izvora što smo ih pribrojili dvanaestorici apostola. Također, prilika sedamdesetorice učenika bijaše onih sedamdeset starješina što ih je Mojsije izabrao na zapovijed Gospodnju da bi s njima podijelio breme upravljanja mnoštvom. Na taj broj učenika može se tropološki primijeniti i ono iz osamdeset devetog psalma: 'Naših je dana u svemu sedamdeset godina, a ako smo u snazi, i osamdeset, a više od toga muka je i bol.' Jer, ukupan se broj učenika proširuje na osamdeset ako prvoj dvanaestorici pridružiš ostale. To su oni poslenici poslani u žetvu. Oni usavršavaju naš život ako ga usmjerimo po njihovoj nauci. Sve što je izvan nje, muka je i bol. Uzalud se naime trudi da postigne blaženstvo onaj koji je prezreo Evanđelja i misli da će ga postići zahvaljujući poukama filozofije.«¹⁶

¹⁴ *De humil.*, str. 191/538.

¹⁵ *De humil.*, str. 218/563. Marulić na ovome mjestu veli da se radi o tekstu proroka Izaije, ali je očita njegova omaška jer tekst nije Izaijin, već Ezekijelov, 48, 31-34 i *Otk* 21, 13.

¹⁶ *De humil.*, str. 192/538-539.

1.6. Broj dva

1.6.1. Dvojica učenika iz Emausa

Kod Isusova ukazanja dvojici učenika na putu u Emaus Marulić tumači koje značenje pridaje broju dva u ovom slučaju: »Ta dvojica anagogički predstavljaju dva Zavjeta koji govore o Isusu. I što god Stari u vezi s njim napominje da će se dogoditi, to Novi svjedoči da se dogodilo. (...) Objasnimo i njihovo tropološko značenje! Dvojica su kojima se očituje Gospodin. Dvije su vrste ljubavi: jedna kojom ljubimo Boga, a druga kojom ljubimo bližnjega. One nas spajaju s Kristom, podižu nas sa zemlje i prate do u nebo da bismo živjeli u Bogu. Osim toga, ona su dvojica koji idu u gradić – tijelo i duša. Ti zacijelo neće moći ući u gradić kraljevstva nebeskoga ako se oboje ne slože u jednoj volji tako da se tijelo zaista pokorava duhu, a duh sluša Boga.«¹⁷

Osim ovog izričitog tumačenja broja dva, iz prijašnjih tekstova se vidjelo da za tumačenje ovog broja Marulić nudi simboliku dvaju zavjeta, no ovdje nudi prošireno značenje tog broja, koji može, po njegovu mišljenju, označavati dvije zapovijedi ljubavi ili tijelo i dušu.

1.7. Broj dvjesto/sto

1.7.1. Lađica udaljena dvjesta lakata od obale

Marulić je tumačio simbolički i broj dvjesto, jer je Evandelist izvijestio kako je lađa s apostolima koji su lovili ribu bila dvjesta lakata od obale. A tumačenje je temeljio na broju sto, kojeg je dvjesto umnožak: »Naime, broj sto odnosi se na one koji obdržavaju Božje zapovijedi. Deset puta deset je sto. A putem deset zapovijedi Zakona postizemo blaženstvo, jer Gospodin veli: Ako hoćeš ući u život, vrši zapovijedi. I, samo je blaženstvo stoga označeno brojem sto jer se kod brojenja na prste prelazi s lijeve ruke na desnu kad se izgovori sto.«¹⁸

Nakon što je protumačio značenje broja sto kao savršenstvo ispunjavanja Božjeg zakona, čije vršenje postaje preduvjet spasenja, Marulić prelazi na tumačenje broja dvjesto, koji po njemu označava one što slijede ne samo zakon Dekaloga, naznačen brojem sto, nego i evanđeoske savjete: »Nadalje, dvije stotine lakata označuje savršenstvo svetih koji ne nastoje samo izvršavati zapovijedi dekaloga nego se trude ispuniti i evanđeoske savjete. Jer onome tko je rekao da se pridržava naredaba Zakona te upitao što mu još nedostaje, Spasitelj je odgovorio: Ako hoćeš biti savršen, prodaj sve što imaš i daj siromasima pa me onda slijedi! I, budući da takvo savršenstvo daleko nadvisuje zasluge nesavršenih, ne procjenjuje se brojem sto kao oni, nego brojem dvjesto, kao dvostruko tolikim kolikim ostali koji se spašavaju.«¹⁹

¹⁷ *De humil.*, str. 299/639.

¹⁸ *De humil.*, str. 322/660.

¹⁹ *De humil.*, str. 322-323/660-661.

1.8. Broj sto pedeset i tri

1.8.1. Čudesni ulov od 153 velike ribe

Nakon Isusova uskrsnuća na Genezaretskom jezeru dogodio se, po Ivanovu evanđeoskom izvještaju, još jedan čudesan ulov ribe (usp. *Iv* 21, 1-12). Ovaj put se nije radilo o neodređenoj količini ribe, nego evanđelist veli da su u mreži bile 153 velike ribe. Kako mnogim egzegetama, tako i Maruliću ovaj broj je predstavljao pravi izazov za simboličko tumačenje. U svom pokušaju razumijevanja on ga rastavlja na brojeve od kojih je sastavljen: 100, 50 i 3, dajući svakom od njih njegovo specifično značenje. Točnije, daje svakome od ovih brojeva dva značenja: »U broju sto je blaženstvo za kojim treba da nas obuzme žudnja, u broju pedeset sadržano je oprostjenje grijeha, a u broju tri otajstvo Trojstva, za koje treba vjerovati da je u Bogu kako bismo živjeli u njemu. U prvom je dakle ljubav koja čuvstvo upravlja k nebu, u drugom nada oproštenja, a u trećem vjera postojana u svemu.«²⁰

Na ovome mjestu ipak ne tumači zašto je sto broj blaženstva i ljubavi, zašto je pedeset broj oproštenja i nade, a zašto je tri broj Trojstva i vjere, no iz prethodnih tekstova znamo kako je broj tri bio tumačen uvijek u trojstvenom kontekstu, a da se broju sto pripisivalo blaženstvo poradi vršenja zapovijedi. Ostaje nepoznanica značenja broja pedeset, te se također pojavljuje novost da svakom od ovih brojeva pridružuje jednu bogoslovnu krepost.

1.9. Broj pedeset

1.9.1. Dan Pedesetnice

A razloge zašto je pedeset broj u kojem je naznačeno oprostjenje grijeha, pronalazimo u jednom drugom tekstu, gdje Marulić komentira događaj Duhova, koji se zbio pedeset dana nakon Uskrsnuća, te se i zove Pedesetnica: »Dan Pedesetnice bio je kod Židova dan prvina, a kod nas je posvećen dolasku Duha Svetoga. To je pedeseti dan od Uskrsa, odakle je i dobio ime. Pedeseta se pak godina, što je Židovi zovu jubilej, smatra godinom oproštenja. I židovi su Ezekijelova hrama imali pedeset mjeračkih trska po dužini i isto toliko po širini. Priliči dakle da je taj broj posvećen Duhu Svetomu po kome se ne samo grijesi čiste nego i Crkva Kristova širi onima koji su pozvani i odabrani.«²¹

²⁰ *De humil.*, str. 324/662.

²¹ *De humil.*, str. 352-353/688.

2. Pokušaj objašnjenja Marulićeve tropologije brojeva

Nakon svega iznesenoga prvo je potrebno iznijeti produbljenja i pojašnjenja glede Marulićevih tropoloških tumačenja brojeva. Prvo što upada u oči nakon što se pročita ove tekstove, jest da Marulić koristi isključivo biblijsko značenje brojeva, to jest svoja rješenja motivira biblijskim navodima u kojima se spominju pojedini brojevi, iz čega izvlači duhovno-moralnu pouku shodnu svojim ciljevima. Simbolizam pojedinoga broja Marulić gradi na značenju ili na simbolizmu za koji drži da je biblijski utemeljen, premda Biblija ne razvija nikakav numerološki sustav. Stoga se ovdje s pravom nameće nekoliko pitanja koja se ne smiju zaobići, s time da ćemo u ovom slučaju izvršiti raščlanjivanje ne redosljedom kojim ih susrećemo u *De humilitate*, nego slijedeći njihov numerički redosljed.

U nekim slučajevima se može reći da Biblija rabi određene brojeve simbolički, s nekom dubljom porukom u njima prisutnom, kao što je slučaj broja 12, ali je to teško reći za sve spomenute brojeve. Zato se mora primijetiti Marulićeva svojevrsna pristranost u tumačenju brojeva, što se dobro vidi iz onog što slijedi, te je treba obrazložiti.

2.1. Broj dva

Budući da naš Splitsanin broj jedan spominje samo jedanput, indirektno, kad piše o Isusovoj nešivenoj haljini, gdje za nj ona predstavlja jedinstvo u ljubavi, tako preskačemo tumačenje tog broja, prelazeći odmah na sljedeći broj. Broj dva za Marulića predstavlja redovito dva zavjeta, Stari i Novi. Sama Biblija ipak ne spominje nigdje da broj dva ima takav simbolizam, nego su tom broju, već od najranijih vremena, kršćanski tumači pripisivali takvo značenje. Najznačajniji teoretičar takvog tumačenja, koji je mogao imati utjecaja ne samo na Marulića nego i na cijelu zapadnu teološku tradiciju, bio je hiponski biskup sv. Augustin. On prihvaća tipologiju dvaju Abrahamovih sinova i dviju žena iz spisa sv. Pavla, koji je u tome vidio tipologiju dvaju Saveza (usp. *Gal* 4,22-24), kao temelj alegorijskog tumačenja broja dva, svjesno upotrijebivši te ideje u antimanihejističkoj borbi da pokaže suglasje i kontinuitet Starog i Novog zavjeta, što su manihejci nijekali prihvaćajući samo Novi.²²

Tekstovi iz *De humilitate* koje smo raščlanili ne dopuštaju nam nikakav konkretniji zaključak u smislu Marulićeve ovisnosti o nekom od ovih Augustinovih tekstova, što ne znači da hiponski biskup nije na nj izvršio utjecaj. Nemoguće je izvući neki snažniji tekstualni dokaz i radi toga što je ovakvo tumačenje broja dva bilo više nego učestalo i više nego razumljivo i zajedničko kod tumača Svetoga pisma koji su koristili alegoriju, to jest tipologiju. No, glede toga, važno je naglasiti

²² Usp. *util. cred.* 3,8; *div. qu.* 58,2; 65; *Gal. exp.* 40; *doctr. chr.* 4,20; *c. Faust.* 12,37; 22,51; *Gn. litt.* 8,4; *en. Ps.* 33, s. 1,3; 119,7; *ep.* 140,19; 196,3; s. 2,7; 26,10; 33,1; *trin.* 15,9; *c. ep. pel.* 3,4,12; *gest. Pel.* 5,14; *civ.* 13,21; 15,2; 16,31.

da Augustin na mnogo mjesta govori o broju dva kao simbolu dviju zapovijedi ljubavi,²³ a nije mu promaklo ni to da u broju dva uoči sliku ljudskih konstitutivnih elemenata tijela i duše,²⁴ te nas činjenica da kod njega pronalazimo sva simbolička značenja broja dva koja je i Marulić nabrojio, vodi prema zaključku da je, kao takav, mogao biti izvor našem piscu.

2.2. Broj tri

Iz spomenutih tekstova u kojima Marul tumači broj tri, razvidno je da je tri simbol Trojstva, bilo da objašnjava broj tri u zasebnom kontekstu, tumačeći prisutnost trojice učenika s Kristom na gori preobraženja ili u Maslinskom vrtu, bilo da ga tumači kad se trudi razjasniti simboliku broja 153, koji rastavlja na dijelove (100+50+3). I ovdje se nameće isto pitanje: odakle Maruliću takvo tumačenje, kad Novi zavjet, premda objavljuje spoznaju o Trojstvu, nigdje ne dovodi u vezu Trojstvo s brojem tri, pogotovo ne u kontekstima koji nemaju izravnu vezu s Trojstvom? Isto se tako ni iz čega ne može razabrati da bi broj tri, ili trodijelna podjela, morao nužno označavati Trojstvo ili tri bogoslovne kreposti, vjeru, nadu i ljubav, koje imaju svoje izvore u Trojstvu.

Odgovor se opet pronalazi u patrističkoj egzegezi, koja se služila istim postupkom upotrijebljenim u *De humilitate*. Već je mnogo prije Marulića Augustin povezo broj tri s Trojstvom,²⁵ te također s vjerom, nadom i ljubavlju. Istina, nikad to nije bilo u ovakvom kontekstu kao što se pronalazi u Marula, ali je sigurno odatle došao polazni impuls za ovakvo tumačenje, koje je ostalo nepromijenjeno u zapadnoj tradiciji sve do Marulićeva vremena, a i dalje. Tako je Augustin, tumačeći i sam nekoliko puta čudesni ulov i broj od 153 ribe kao 50 puta 3 plus 3, pronalazio razloge za takav postupak upravo u imenu Trojstva.²⁶ Isto tako je Augustin znao naglasiti, govoreći o broju deset kao broju savršene mudrosti, da broj sedam predstavlja stvorenje, a broj tri Stvoritelja,²⁷ a na identičan način je protumačio i deset zapovijedi, od kojih se prve tri odnose na ljubav prema Bogu, a ostalih sedam na ljubav prema čovjeku.²⁸

Još je mnoštvo drugih tekstova u kojima Augustin broj tri povezuje s Trojstvom, no nepotrebno ih je sve nabrajati. Znakovito je, međutim, još jedno tumačenje. Tumačeći, naime, prisposobu iz Lukina evanđelja (usp. *Lk* 11, 5-8) o upornom čovjeku koji usred noći moli prijatelja da mu dadne tri kruha, jer mu je iznenada došao prijatelj s puta, Augustin drži da ta tri kruha predstavljaju hranu i

²³ Usp. A. Augustinus, *en. Ps.* 67,18; 138,12; 149,5; s. 352,2,7; *Io. ev. tr.* 17,6; s. 9,14; s. 179/A,3.

²⁴ Usp. A. Augustinus, s. 335/K,1.

²⁵ Usp. s. 105, 3-4.

²⁶ Usp. *div. qu.* 57,2-3; 81,3; s. 259,2.

²⁷ Usp. *div. qu.* 57,1-2; 81,1.

²⁸ Usp. s. 9,6; 33,2 sl; *en. Ps.* 32, *en. 2*, s. 1,6.

razumijevanje Trojstva (*cibum et intelligentiam Trinitatis*), te se podudaraju s još jednom trijadom, a to je vjera, nada i ljubav.²⁹

Isto tako, osvrćući se u *Državi Božjoj* na polemiku s manihejcem Faustom, koja se ticala prvenstveno odnosa prema Starom zavjetu koji su manihejci odbacivali, Augustin navodi to isto rješenje, temeljeći svoje razmišljanje na tekstu iz Knjige Postanka 6, 16: »Vrata na korablji načini sa strane; neka ima donji, srednji i gornji kat.«³⁰ Augustin je termin *bicamerata* iskoristio da se pozove na simbolizam broja dva, a *tricamerata* na simbolizam broja tri, te je unutar toga smatrao da se dva odnosi na dva naroda od kojih je sačinjena Crkva: obrezani i neobrezani.³¹ Treći kat (*tricamerata*) Augustin je u toj polemici protumačio kao novi ljudski rod koji nastaje nakon potopa od trojice Noinih sinova,³² a u *Državi Božjoj* ostavlja otvorenom mogućnost da netko drugi to protumači i drugačije, te sam veli da se trokatnost korablje može protumačiti slijedeći Pavlovu trijadu vjera, nada i ljubav, ili se pak može povezati s evanđeoskom parabolom o znu koje pada u plodnu zemlju i daje tridesetostruk, šezdesetostruk i stostruk plod (usp. *Mt* 13, 4-9).³³

2.3. Broj četiri

Na nekoliko je mjesta Marulić došavši do broja četiri u njemu pronalazio simbolizam univerzalnosti svijeta, te također univerzalnu ulogu evanđeoskog navještaja spasenja po cijelome svijetu. Isto tako navodi različite starozavjetne slike da potkrijepi svoje tvrdnje o Evanđelistima (četiri bića iz Ezekijela ili četiri četveroprega iz Zaharije).

Ovakvo razmišljanje opet pronalazi svoje korijene u otačkoj egzegezi koja je broju četiri davala takvo značenje, što ga je taj broj stekao i na temelju prirodnog simbolizma četiriju strana svijeta ili pak geometrijskog lika četverokuta.

Na tragu prirodnog simbolizma Stari, a i Novi zavjet, slijedeći isti način razmišljanja, govore o broju četiri imajući u vidu takvo značenje, te umjesto da govore filozofskim rječnikom o univerzalnosti, radije se služe metaforičkim jezikom, govoreći o četiri strane svijeta ili o četiri vjetra, shodno ondašnjoj slici svijeta (usp. *Iz* 11, 12; *Jer* 49, 36; *Ez* 7, 2 i 37, 9; *Dan* 7, 2-3; *Zah* 2, 10 i 6, 5; *Mt* 24, 31; *Otk* 7, 1 i 20, 8). Kako je evanđeoski navještaj raširen po svem svijetu

²⁹ Usp. s. 105,3,4-4,5.

³⁰ Augustin se koristi afričkom varijantom ovog teksta, koji na latinskom glasi: *Inferiora bicamerata et tricamerata facies eam*, dok je Jeronimov prijevod u Vulgati nešto drukčiji: *Ostium autem arcae pones ex latere; deorsum cenacula et tristega facies in ea*.

³¹ Ne čudi ovakvo tumačenje kad se zna da je u prvoj Crkvi Noina korablja bila tumačena kao simbol Crkve, te stoga Augustin u ekleziološkom kontekstu nastoji razumjeti brojeve dva i tri.

³² Usp. *Contra Faust*. 12, 16.

³³ Usp. *De civ.*, 15, 26, 2. Nije isključeno da je upravo ovaj tekst nadahnuo Marulića dok je tumačio broj sto pedeset i tri, držeći da se broju sto može pripisati simbolika ljubavi, pedesetici nade, a trojci vjere.

zahvaljujući četvorici evanđelista, tako je onda broj četiri povezan s četvoricom evanđelista, te se često u tom smislu tumačio simbolički.

Za svetog Augustina također ovaj broj označava vremensko-prostornu univerzalnost svijeta sastavljenog od četiriju elemenata i uređenog u ritmu četiriju godišnjih doba.³⁴ Te iste ideje produbljuje kad, u antidonatističkoj polemici govori o univerzalnosti Crkve, ističući kako je prava Crkva ona koja se je raširila po čitavom svijetu na četiri stožerne točke i koja je svojim navještajem ispunila četiri strane svijeta.³⁵ Činjenica da već Pismo govori ovakvim jezikom kad je riječ o broju četiri,³⁶ samo je olakšala Augustinu stvar da se i sam utvrdi u korištenju takvog simbolizma kad govori o širenju Evanđelja na četiri strane svijeta,³⁷ čemu je pogodovalo i postojanje četiriju kanonskih evanđelja, tako da se je uspostavila višestruka poveznica između ovih elemenata, prihvaćena i u kasnijoj teologiji i egzezezi.

Značajna za naš argument je i činjenica da i Augustin, kao kasnije i Marulić, u Kristovoj haljini razdijeljenoj na četiri dijela vidi širenje evanđeoskog navještaja na četiri strane svijeta, a u nešivenoj haljini vidi simbol jedinstva Crkve koje se ostvaruje svezom ljubavi,³⁸ što navodi na pomisao o izravnom utjecaju hiponskog biskupa na našega pisca.

2.4. Broj šest

Glede broja šest valja primijetiti da ga Marulić drži znakovitim, jer je šestoga dana stvoren čovjek i jer je tog dana Isus podnio muku na križu. U tom istom ključu pokušava dati tumačenje i na značenje broja 60, svodeći ga na šest, kao na njegov temelj i počelo. Ako je i mogao šesti dan dovesti u vezu sa stvaranjem, uvijek ostaje otvoreno pitanje kako je došao do toga da mu dadne eshatološko značenje, tvrdeći da će šesti dan završiti u Bogu, to jest odakle mu da sveukupno vrijeme povijesti promatra kao uređeno u znaku ovog broja? Isto tako ostaje pitanje glede Marulićeve metodologije unutar koje broj šezdeset tumači svodeći ga na šest.

Da se šest odnosi na šest razdoblja povijesti, te da se povijest dijeli na šest, to jest sedam razdoblja, bila je teološka tvrdnja još od najranijih kršćanskih vremena, napose u milenarističkim krugovima. Naime, milenaristi su tvrdili da u svemu postoji šest povijesnih razdoblja, svako u trajanju od tisuću godina. Šesto razdoblje je ono u kojem je Krist došao na zemlju, a postoji i sedmo, koje će biti njegova vladavina sa svetima na zemlji, nakon čega slijedi svršetak svijeta i opći sud. Ovakva shema bila je prisutna sve do petoga stoljeća, to jest do vremena svetoga Augustina, koji i sam u početku zastupa jednu vrstu milenarizma, no poslije

³⁴ Usp. *ep.* 55,15,28.

³⁵ Usp. *s.* 252,10.

³⁶ Usp. *cons. ev.* 2,4,9; *s.* 263/4; *s.* 203,3; *s.* 125,9; *s.* 270,3.

³⁷ Usp. *s.* 149,5,6.

³⁸ Usp. A. A u g u s t i n u s, *In Ioann. Tract.* 118, 4.

odbacuje tu ideju i razvija samostalno tumačenje povijesti. No i on sam je zadržao podjelu na šest/sedam razdoblja, te se njegovo tumačenje, što se tiče podjele povijesnih razdoblja, podudara s tumačenjima koja su bila razvijena prije njega, a držala su se biblijske kronologije.³⁹

Stoga je ovdje neophodno ponovno se pozvati na Augustina i na njegovu viziju povijesti koja je uvjetovala i kasnije teološke stavove, pogotovo zbog toga što se kod njega pronalazi identična podjela povijesnih razdoblja poput one što je spominje Marulić,⁴⁰ te se ne može ne pomisliti na Marulićevu ovisnost o njemu.

I sveti Jeronim u jednoj svojoj propovijedi tumači broj šest, to jest izraz »šest dana« (usp. *Mk* 9, 2) kao aluziju na šest dana povijesti, to jest šest povijesnih razdoblja, ali nigdje ne spominje njihovu točnu raspodjelu. Isto tako navodi kako će nakon tih »šest dana« doći pravo kraljevstvo, ali ne pravi usporedbu s odmorom u Bogu, kao što to čini Augustin.⁴¹

Za Augustina je šesti dan stvaranja slika šestoga razdoblja povijesti, koje započinje dolaskom Gospodnjim na zemlju, a čime je stari čovjek ušao u razdoblje starosti,⁴² dok je s Kristovim dolaskom rođen novi čovjek.⁴³ Sedmom danu, koji nema zalaska, odgovara sedmo razdoblje, koje se poistovjećuje s odmorom (*requies*) s Kristom od svih djela.⁴⁴

Uspoređujući ove Augustinove tekstove s onim što je iznio Marulić, razvidna je velika podudarnost, koja nas navodi na nedvojbeni zaključak da je Marulić u svom izlaganju slijedio učitelja iz Hipona, čije mu je teološko djelo bilo poznato.

³⁹ Za produbljenje usp. I. B o d r o ž i ć, *Povijesna razdoblja i milenarizam kod Augustina*, u: *Vjesnik Đakovačke i Srijemske biskupije*, 12 (1999), str. 783-788.

⁴⁰ *De civ.*, 22, 30, 5: *Ipse etiam numerus aetatum, veluti dierum, si secundum eos articulos temporis computetur, qui scripturis videntur expressi, iste sabbatismus evidentius apparebit, quoniam septimus invenitur; ut prima aetas tamquam primus dies sit ab Adam usque ad diluivium, secunda inde usque ad Abraham, non aequalitate temporum, sed numero generationum; denas quippe habere reperiuntur. Hinc iam, sicut Matthaues evangelista determinat, tres aetates usque ad Christi subsequuntur adventum, quae singulae denis et quaternis generationibus explicantur: ab Abraham usque ad David una, altera inde usque ad transmirationem in Babyloniam, tertia inde usque ad Christi carnalem nativitatem. Fiunt itaque omnes quinque. Sexta nunc agitur nullo generationum numero metienda propter id quod dictum est: Non est vestrum scire tempora, quae Pater posuit in sua potestate.*

⁴¹ Usp. M. M a n d a c, *Sveti Jeronim Dalmatinac*, Makarska 1995., str. 289.

⁴² *Gen. c. man.* 1,23,40: *Mane autem fit ex praedicatione euangelii per Dominum nostrum Iesum Christum, et finitur dies quintus: incipit sextus, in quo senectus ueteris hominis apparet.*

⁴³ *Gen. c. man.* 1,23,40: *In ista tamen aetate tanquam in senectute ueteris hominis, homo nouus nascitur, qui iam spiritualiter uiuit.* Augustin, kako se vidi, višestruko koristi simbolizma broja šest, ne samo u kozmološkom nego i u antropološkom značenju, shodno poimanju onoga vremena da je i život podijeljen na šest razdoblja, od kojih je posljednje starost.

⁴⁴ *Gen. c. man.* 1,23,41: *Post istam uesperam fiet mane, cum ipse Dominus in claritate uenturus est: tunc requiescent cum Christo ab omnibus operibus suis ii quibus dictum est, estote perfecti, sicut Pater uester qui in coelis est. Tales enim faciunt opera bona ualde. Post enim talia opera speranda est requies in die septimo, qui uesperam non habet.*

Ovakav zaključak potvrđuje i činjenica da se Augustin razlikovao ili je bio precizniji od drugih otaca glede poimanja povijesti, te njezinog završetka u vječnosti, već od svojih najranijih djela.⁴⁵

Potrebno je reći još nešto o Marulićevu tumačenju broja 60, dovedenog u vezu s usporedbom iz Matejeva evanđelje o zrnju koje daje tridesetostruk, šezdesetostruk i stotruk plod. Marulić nedvojbeno slijedi značajno egzegetsko pravilo da Pismo treba tumačiti Pismom, što također seže u patristička vremena, premda je tumačenje koje Marulić daje ovom tekstu sasvim novo, jer nijedan od starih autora nije dovodio u vezu ova dva teksta, to jest nije tumačio jedan uz pomoć drugoga.

2.5. Broj sedam

Vezano uz broj šest, Marulić je tumačio i broj sedam u istom hermeneutskom ključu povijesnih razdoblja. Sedmoga dana Božji je počinak nakon šest dana stvaranja, kao što je i Kristov počinak u grobu, što je temelj nade da će i kršćani počivati u Bogu nakon muka i napora ovoga života. Sedmi dan, to jest sedmo razdoblje, po njemu, bit će naš počinak u Bogu (*septima erit sabbatismus, id est, nostra in Deo requies sempiterna*).⁴⁶

Premda je po Bibliji sedmi dan dan Božjeg počinka (usp. *Post* 2, 2), nigdje ne stoji da je broj sedam kao takav simbol ljudskog počinka u Bogu u vječnosti. No kako je Bog, po Bibliji, stvarao svijet u sedam dana i kako je rasporedio tijekom vremena sukladno ritmu broja sedam, tako su mnogi crkveni pisci zaključivali da se cijela povijest mora odvit u sedam milenijskih dana, shodno psalmu koji veli da je u očima Božjim tisuću godina kao jedan dan (usp. *Ps* 90, 4), što Prva Petrova dopunjuje govoreći kako je pred Gospodinom jedan dan kao tisuću godina, a tisuću godina kao jedan dan (usp. 1 *Pt* 3, 8).

Zato je broj sedam kod otaca najčešće bio korišten u svrhu dokazivanja stvaranja, premda je mogao poprimiti i druga značenja. Sedam dana stvaranja služilo je kršćanima da dokažu Božju dobrotu i stvarateljsku moć pred onima koji su dualistički nijekali dobrotu stvorenoga svijeta, a sam sedmi dan kao dan odmora uređivao je ritam bogoštovlja, jer je sedmi dan bio posvećen Bogu kao dan počinka.

No, osim ovih uopćenih istina o kršćanskom poimanju dana i stvaranja, vremena i vječnosti, koje također pomažu razumijevanju Marulićeva teksta, treba poći i prema konkretnim tekstovima koji dopuštaju usporedbu. Naime, Augustin u *Državi Božjoj* veli da će »u sedmi dan i Bog otpočinuti, kad taj dan, koji smo mi, učini da u njemu otpočine« (*in seipso faciet requiescere*).⁴⁷ Time Hiponac zadržava liniju razmišljanja započetu neposredno nakon obraćenja. Već tada, tumačeći Knjigu Postanka protiv manihejaca, na isti način navodi i objašnjava

⁴⁵ Usp. *De gen. con. manich.* 1, 22, 34 – 25, 43.

⁴⁶ *De humil.*, str. 300/640.

⁴⁷ *De civ.*, 22, 30, 5: *Post hanc tamquam in die septimo requiescet Deus, cum eundem diem septimum, quod nos erimus, in se ipso Deo faciet requiescere.*

povijesna razdoblja, ali i na isti način tumači da će sedmi dan biti počinak u Bogu, tvrdeći da će tada u Kristu vjerni otpočiniti od svih svojih djela (*tunc requiescent cum Christo ab omnibus operibus suis*),⁴⁸ ili, kako malo dalje veli, da se s pravom kaže kako će Bog otpočiniti, jer će poslije svih djela nama počinak dati (*et ipse recte requiescere dicitur, quia post haec omnia opera requiem nobis ipse praestabit*).⁴⁹ Isto tako je od samog početka jasna ideja, koja se vidi i kod Marula, da će taj počinak u Bogu biti vječan, te stoga spominje vječni počinak (*aeternam requiem*),⁵⁰ trajni počinak (*perpetuam requiem*)⁵¹ ili pak sedmi dan koji nema večeri.⁵²

I sv. Jeronim drži da je u Svetom pismu broj sedam, u kojem je naznačen pravi odmor (*sabbatismus et requies*), svet broj,⁵³ ali je vjerojatnije da je Marulić slijedio Augustina, koji opsežnije obrađuje ovaj argument, jer i sam poput afričkog učitelja tvrdi kako će sedmi dan biti odmor od djela, to jest od muka i napora koje čovjek na zemlji podnosi (*a laboribus quos in terra patimur*).⁵⁴ A što se tiče korištenja riječi *sabbatismus*,⁵⁵ koja se nalazi kod Jeronima, kao i kod Marula, ona ne izostaje ni u Augustinovim tekstovima,⁵⁶ tako da se po tome ne može zaključiti nikakva Marulićeva ovisnost o Jeronimu u ovom argumentu, dok sve ukazuje na augustinovski utjecaj na Splicićanina.

2.6. Broj dvanaest

Što je do sada rečeno za brojeve koje Marulić spominje u *De humilitate*, vrijedi i za broj dvanaest, o kojem Marulić prikuplja bogat svetopisamski dosje, držeći da on redovito predstavlja dvanaest Gospodinovih apostola. Na ovome mjesto bilo bi previše, a vjerojatno i nepotrebno istraživati svaki pojedini tekst koji Marulić uzima iz Biblije, pogotovo što to ne bi ni omogućilo nikakav konkretniji zaključak o izvorima na kojima Marul temelji svoju teologiju. Stoga je mnogo korisnije usredotočiti se na najznakovitiji redak, a to je onaj iz Ivanova evanđelja (11, 9) u kojemu Isus pita učenike »zar dan nema dvanaest sati?«, na temelju čega Marulić zaključuje da je htio satima označiti učenike, a sebe kao dan.⁵⁷ Iz samog biblijskog

⁴⁸ *De gen. con. manich.* 1, 23, 41.

⁴⁹ *De gen. con. manich.* 1, 25, 43.

⁵⁰ Usp. *De civ.* 22, 30, 5.

⁵¹ *De gen. con. manich.* 1, 25, 43.

⁵² *De gen. con. manich.* 1, 23, 41. Ovu sintagmu je često ponavljao, a njome je podrazumijevao dan koji ne prestaje. Radi se o otvorenoj aluziji na Knjigu Postanka u kojoj se za svaki dan kaže "tako bi jutro pa večer", dok se za ovaj dan to ne govori.

⁵³ Hieronymus, *Commentaria in Jeremiam*, PL 24, 890: *Septem quoque, in quo verus est sabbatismus et requies, esse sanctum, multis Scripturarum testimoniis comprobamus, de quibus saltem pauca posuissem, nisi otiosum esset docere quae nota sunt.*

⁵⁴ *De humil.*, str. 300/640.

⁵⁵ Ovaj pojam se nalazi i u Bibliji, točnije u Poslanici Hebrejima 4, 9: *Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei.*

⁵⁶ Usp. *De civ.*, 22, 30, 5.

⁵⁷ *De humil.*, str. 191/538.

teksta nije razvidan zaključak koji je Marul iznio s toliko sigurnosti, te ovaj tekst omogućuje ući u trag njegovim vrelima, ukoliko se pokaže da je ovakvo tumačenje postojalo već prije u drugih kršćanskih autora.

Ponovo je hiponski biskup sv. Augustin onaj na koga se može pozvati ovo tumačenje. On je u svom komentaru na Ivanovo evanđelje ovako protumačio dotični redak: »Na što se odnosi: Zar dan nema dvanaest sati? Jer da pokaže da je on dan, izabrao je dvanaest učenika. Ako sam ja, reče, dan, a vi sati, zar sati daju savjet danu? Sati slijede dan, a ne dan sate. Ako su oni sati, što je onda Juda? Je li i on među dvanaest sati? Ako je bio sat, svijetlio je; ako je svijetlio, kako je mogao predati dan u smrt? Ali Gospodin u tom što reče nije mislio na Judu nego je predvidio njegova nasljednika. Naime, nakon što je otpao Juda, naslijedio ga je Matija, te je ostao broj dvanaest. Nije dakle uzalud Gospodin izabrao dvanaest apostola, nego radi toga što je on duhovni dan. Sati dakle slijede dan, naviještaju dan, a dan ih osvjetljava, dan ih obasjava, a po njihovu naviještaju svijet vjeruje u dan.«⁵⁸

Slične se tvrdnje nalaze u još dva teksta iz kršćanske starine, kojima nije moguće sa sigurnošću znati autora, a bili su pripisivani Jeronimu, te jedan od njih čak i Augustinu. Upravo u tom tekstu (*Breviarium in Psalmos*), čije se autorstvo pripisivalo obojici velikih otaca, koji tumači riječi *Ps* 19, 3: Dan danu to objavljuje, a noć noći glas predaje (*Dies diei eructat verbum, et nox nocti indicat scientiam*), spominje se da je dan Krist: »U strogom smislu riječi dan je Krist. Promatrano sveobuhvatnije može označavati i apostole. Kako Krist može biti dan? Po onom što reče: Ja sam svjetlo svijeta (*Iv* 8, 12). Tako su dan i apostoli, po onom što reče: Vi ste svjetlo svijeta (*Mt* 5, 14). A jedan dan ima dvanaest sati. Stoga je i sam Gospodin u Evanđelju rekao: Zar dan nema dvanaest sati (*Iv* 11, 9)? A to se razumijeva kao dvanaest apostola. Što znači: noć noći? Noć je Juda, a noći su Židovi: glas predaje (*indicat scientiam*), to jest kad reče: Koga poljubim, taj je, njega uhvatite (*Mt* 26, 48). Ovo se može protumačiti i drukčije: Noć, dubina Pisma u prorocima, naviješta dubinu Starog zavjeta.«⁵⁹

I drugi tekst odražava istu ideju, polazeći upravo iz konteksta Ivanova evanđelja u kojem je i zapisana spomenuta rečenica, te glasi ovako: »Dvanaest sati je u danu, dan je Krist. Dakle, dvanaest sati je dvanaest apostola. Ako tko hodi danju, ne spotiče se. Danju (*in die*) znači u svjetlu Kristova nauka, ili apostolskog, ne spotiče se u grijehu. Jer vidi svjetlo ovog dana, to jest, vidi Krista po znanju (*per scientiam*). Ako tko hodi noću, spotiče se, gdje se za noć shvaća tmine grijeha, ili neznanje srca.«⁶⁰

Bez obzira na autorstvo ova dva teksta, pretpostaviti je, budući da je Marulić imao izravnog doticaja s Augustinom, da je upravo Augustin bio izvor s kojega je

⁵⁸ A. Augustinus, *Tract. in Ioann.* 49, 8.

⁵⁹ Auctor incertus, *Breviarium in Psalmos*, PL 26, 872-873.

⁶⁰ Auctor incertus, PL 30, 483.

upio ovakvo tumačenje. Jer, uostalom, teško bi bilo i zamisliti da su tekstovi nepoznatih autora imali velikog uspjeha i utjecaja u kasnijim vremenima. Isto je tako lako moguće da su i ova dva navedena teksta nastala u ovisnosti o Augustinovoј egzegezi, koja je bila tako raširena i utjecajna poradi svoje originalnosti i prodornosti,⁶¹ te se onda i pomišljalo na Augustinovo autorstvo.

2.7. Broj pedeset

Spomenuto je kako je za Marulića broj pedeset, koji tumači najprije u kontekstu broja 153, a potom i zasebno, broj oprostjenja grijeha, te također, metaforički, i simbol nade. Razloge za tumačenje broja pedeset kao broja oprostjenja pronalazi u Svetom pismu, jer je za židove u Starom zavjetu pedeseta godina bila jubilejska, te su tada židovi bili dužni jedni drugima otpuštati dugove, oslobađati robove i svatko se imao pravo vratiti na svoju očevinu. Na dan Pedesetnice, to jest pedeset dana od Uskrsa, u *Djelima apostolskim* opisan je događaj silaska Duha Svetoga nad apostole, te je i zbog toga ovaj broj bio znakovit. A kako se po Duhu Svetomu grijesi čiste, tako Marulić povezuje ove dvije dimenzije tvrdnjom da je to broj oprostjenja grijeha, to jest broj Duha Svetoga.

Ponovo se treba vratiti u otačka vremena da bi se razumjelo zašto Marulić na ovaj način tumači broj pedeset, jer je upravo ovakav način, gledano metodološki, bio svojstven ocima, o čemu postoji obilna argumentacija kod autora koje je Marul dobro poznao.

O broju pedeset kao broju oprostjenja govorio je već Origen,⁶² ali je malo vjerojatno da je on mogao biti izravni izvor, budući da su njegova djela nakon osude origenizma bila zapostavljena u kršćanskoј teološkoј tradiciji. No sigurno je zato da je Jeronim dobro poznao origenovsku egzegezu i teologiju, koju je nastavio koristiti i onda kad je postao protivnik velikom Aleksandrincu. Tako on u svom *Komentar na Izaiju proroka* povezuje Jubilej s Pedesetnicom (Duhovima), polazeći od činjenice da je jubilejska godina bila godina oprosta (*remissionis annus*). Na istu paralelu navodi ga i činjenica da je Davidov Pedeseti psalam

⁶¹ Ovakva tumačenja pronalazimo i kod nekih kasnijih autora (Hrabana Maura, Bede Časnoga, pa i sv. Tome Akvinskog – *Komentar na Ivanovo Evandjelje*, 11. poglavlje, lectio 2), no izvjesno je da svi oni ovisе o Augustinu.

⁶² O r i g e n e s, *Homiliae super Genesim*, hom. II, 5: *Latitudo quinquagenarium numerum tenet, qui numerus remissioni et indulgentiae consecratus est. Secundum legem enim quinquagesimo anno remissio erat, id est ut, si quis distraxisset possessionem, reciperet; si liber in seruitutem uenisset, reciperet libertatem; indulgentiam debitor acciperet, exul rediret ad patriam.*

Spiritualis ergo Noe Christus in arca sua, in qua humanum genus de interitu liberat, id est in Ecclesia sua hunc quinquagenarium remissionis numerum in latitudine collocavit. Nisi enim remissionem peccatorum donasset credentibus, non fuisset per orbem terrae Ecclesiae latitudo diffusa.

posvećen pokajanju.⁶³ Slično razmišljanje Jeronim ima i u *Komentarju na Ezekijela proroka* kad tumači dužinu zida, koji je prema Hramu bio dug sto lakata, a prema unutarnjem trijemu pedeset (usp. *Ez* 42, 2. 7-8). Broj pedeset sastavljen je od sedam sedmica (*remissionis numerus*) plus jedan, princip jedinstva,⁶⁴ te je kao takav i sam broj oprostjenja, pa ga malo kasnije jasno naziva brojem otpuštjenja svih dugova (*numero remissionis omnium debitorum*),⁶⁵ kao i na tolikim drugim mjestima.⁶⁶

Sveti Augustin je također mnoštvo puta tumačio broj pedeset u svojim djelima, polazeći od različitih shema i u različitim kontekstima, te i on ovaj broj naziva brojem Duha Svetoga. Međutim, on ne naglašava toliko vid oprostjenja grijeha, budući da ga često razumijeva u odnosu prema broju četrdeset (uskrsno vrijeme – korizma), pri čemu veći naglasak stavlja na proslavljeni, uskrsni život koji se ostvaruje po Duhu Svetome (pedeset), nego na samo oprostjenje grijeha koje treba ostvariti za zemaljskoga hoda (četrdeset). A kad se i služio umnoškom sedam sedmica plus jedan, da bi dobio pedeset, redovito je veći naglasak stavljaao na jedinstvo predstavljeno brojem jedan nego što bi posvećivao pozornost jubilejskom oprostjenju grijeha.⁶⁷

Vidi se zanimljiva raznolikost naglaska, što je donekle razumljivo, jer su i jedan i drugi tumačenja prilagođavali svojim pastoralnim, to jest polemičkim potrebama. Jeronim je, kao poznati asket i duhovnik, bio skloniji davanju moralno-asketskih pouka, te je pozivao na pokoru, a Augustin je kao biskup i teolog pozivao raskolnike (donatiste, pelagijance) na jedinstvo Crkve. Zato je, što se tiče broja pedeset, očito da je Marul u ovom slučaju slijedio jeronimovsku egzegezu i tradiciju, i sam sklon moralno-duhovnom tumačenju Pisma. Na takav zaključak dodatno upućuje i Marulićev navod iz proroka Ezekielja, koji govori o pedeset mjeračkih trski, jer je i Jeronim na nekoliko mjesta, komentirajući tekstove tog istog proroka i njegovu viziju novoga Hrama, broj pedeset objašnjavao kao broj oprostjenja.

2.8. Broj sedamdeset

Marulić drži da i broj sedamdeset i dva (broj učenika koje Isus izabire), to jest sedamdeset, ima svoje tropološko značenje. Stoga to obrazlaže spominjući razne tekstove iz Svetoga pisma (70 palmi i 70 starješina). Valja primijetiti da se ovdje ne drži matematičke točnosti, kao što je se nisu držali ni oci, koji su redovito broj sedamdeset i dva tumačili svodeći ga na sedamdeset. Povezujući ga potom s

⁶³ Usp. *H i e r o n y m u s*, *Commentaria in Isaiam*, PL 24, 60. Osim ovih tekstova Jeronim spominje i druga svetopisamska mjesta gdje mu se čini da broj pedeset ima svoju znakovitost koja se tumači ključem pokore.

⁶⁴ Usp. *In Ezechielem*, PL 25, 408.

⁶⁵ Usp. *In Ezechielem*, PL 25, 410.

⁶⁶ Usp. *In Ezechielem*, PL 25, 17; 68, 390.

⁶⁷ *A. A u g u s t i n u s*, s. 268, 1.

tekstom iz *Ps* 90, 10, Marul izvodi svojstvenu egzegezu koje nema kod otaca. U tom duhu sebi dopušta broju 72 pribrojiti i broj 12, te zaključiti kako se radi o broju osamdeset, prilagođavajući ga nakon toga cilju svoga pisanja.

Glede objašnjenja ovog broja teško je ipak povući konkretnu paralelu s ocima, osim što se može ustvrditi kako je u starini bilo uobičajeno da se broj sedamdeset i dva razumijeva na temelju svojega osnovnog broja, to jest sedamdeset, kao i svaki drugi broj koji se razumijevao na temelju svoje desetice.

2.9. Broj sto

O broju sto, kako se vidjelo, Marulić govori na nekoliko mjesta i pod nekoliko vidova; jednom ga spominje kada tumači udaljenost Emausa od Jeruzalema (60 stadija), povezujući tu daljinu s evanđeoskom prisposodobom o plodnosti zrna (30-60-100). Drugi put ga spominje tumačeći evanđeoski tekst o lađici s apostolima koja je od obale bila udaljena 200 lakata, a treći put ga upotrebljava kad želi objasniti zagonetni broj 153 iz Ivanova evanđelja.

U sva tri spomenuta konteksta broj sto se pojavljuje kao broj blaženstva, punine, savršenstva, broj buduće Crkve za razliku od sadašnje. Da je broj savršenstva i blaženstva koje se postiže vršenjem zakona, Marulić obrazlaže dvama argumentima. U prvom redu svodi ga na deset, to jest promatra ga kao kvadrat desetice (*decies decem*), a desetica, osim prirodnog savršenstva, simbolizira i deset Božjih zapovijedi, te se onaj koji ih ispunjava može smatrati u određenom smislu savršenim. Tako se svatko onaj tko vrši zapovijedi, može pronaći u broju sto. Ovaj je argument utemeljen u kršćanskih autora koji od starine u broju deset vide savršenstvo i univerzalnost,⁶⁸ čak promatrano filozofski, ali mu daju svetopisamsko semantičko obogaćenje promatrajući u njemu ispunjavanje Dekaloga.⁶⁹ Za oce je u starini bilo prirodno da veći broj tumače pomoću njegova osnovnog broja, tako da se 100 svodi na deset ili da se broju 70 pripisuje značenje broja sedam; nešto slično sebi dopušta i Marulić.

Drugi argument temelji se na činjenici da se »kod brojenja prelazi s lijeve ruke na desnu kad se dođe do sto«. Premda ne spominje poziva li se na nekoga patrističkog autora konkretno, ovdje i Marulić, kao i mnogi prije njega, ima poimanje desne strane shodno biblijskom simbolizmu koji označava časnu stranu.⁷⁰ Ta simbolika časnoga primjenjivala se onda i na broj sto, jer su se pri brojenju lijevom rukom pokazivali brojevi do 99, a kad se trebalo pokazati broj sto, onda

⁶⁸ Usp. A. Augustinus, *en. Ps.* 104, 6-7; *civ.* 20, 7, 2; *ep.* 55, 17, 31.

⁶⁹ Usp. A. Augustinus, *doctr. chr.* 2, 16, 26.; *c. Faust.* 15, 7; s. 32, 5; *en. Ps.* 110, 1. Ovo su samo neki od mnoštva Augustinovih tekstova o ovom argumentu.

⁷⁰ Takvo shvaćanje odražava npr. *Ps* 110, 1 kad kaže: *Reče Gospodin Gospodinu mojemu, sjedi mi zdesna*; ili pak i Gospodin u Evanđelju kad kaže da će odvojiti ovce sebi zdesna, a jarce slijeva (usp. *Mt* 25, 33-34. 41).

se prelazilo na desnu ruku, zatvarajući krug jagodicama palca i kažiprsta.⁷¹ Tako je broj sto, zahvaljujući i znaku kojim je predstavljan, a ne samo matematičkim razlozima, za kršćanske pisce bio vrhunac savršenstva.⁷² Da nije ovog objašnjenja, ostalo bi nejasno zašto Marulić inzistira govoreći da je sto broj blaženstva.⁷³

S ovim tumačenjem koje se oslanja na govor prstiju (*loquela digitorum*) Marulić se mogao sresti već u Jeronimovoj⁷⁴ ili Augustinovoj egzegezi,⁷⁵ a vjerojatno i kod kasnijih autora kojima je ono bilo poznato.⁷⁶ Doduše, Marul objašnjenje broja sto podređuje svojim ciljevima, ali uvijek slijedeći osnovna pravila koja je naučio od svojih prethodnika. Tako je vrlo posebno njegovo tumačenje broja sto u kontekstu prispodobe o zrnu koje daje 30, 60 i 100 puta veći urod. U starini se 30, kako se vidi iz Jeronimovih tekstova, pripisivao oženjenima, 60 udovicama, a 100 djevicama, točnije rečeno, 100 označava krunu djevičanstva (*corona virginitatis*), što se razaznaje iz pokreta prstiju. Marulić, naprotiv, ovim brojevima daje svoje specifično značenje, shodno svrsi i potrebi, kao što je to činio i Jeronim, koji je u svoje doba bio prisiljen braniti djevičanstvo od krivih shvaćanja, pa je svoju egzegezu koristio u te svrhe. On stoga u broju sto vidi savršenstvo blaženstva buduće Crkve, čime pokušava biti dosljedan ideji da

⁷¹ Najzorniji primjer za ovakvu upotrebu retoričkog govora je prispodoba o izgubljenju ovci, te se onda i bolje razumije zašto Isus govori o 99 ovaca s jedne strane, a o onoj jednoj s druge, jer je time i figurativno predočavao ovaj prijelaz i ostvarivao bolji kontrast i govornički efekt.

⁷² Usp. A. Quacquarelli, *Retorica patristica e sue istituzioni interdisciplinari*, Città Nuova, Roma 1995, str. 93-112.

⁷³ Priređivač izdanja *De humilitate* Branimir Glavičić spominje da brojevi sto i deset tradicionalno imaju mistično značenje (savršenstvo i blaženstvo), kao i desna strana u odnosu na lijevu (sretno-nesretno), ali ne navodi dokaze koji su prvenstveno biblijski, no u suodnosu su i s retoričkim govorom prstiju (usp. str. 407).

⁷⁴ Usp. Hieronymus, *ep.* 48, 2 (PL 22, 495): *Triginta referuntur ad nuptias, quia et ipsa digitorum conjunctio, quasi molli osculo se complexans et foederans, maritum pingit et conjugem. Sexaginta vero ad viduas, eo quod in angustia et tribulatione sint positae. Unde et superiori digito deprimuntur: quia quanto major est difficultas expertae quondam voluptatis illecebris abstinere, tanto majus est praemium. Porro numerus centesimus (quaeso diligenter lector attende) de sinistra transfertur ad dexteram: et iisdem quidem digitis; sed non eadem manu, quibus in laeva, nuptae significantur et viduae, circulum faciens, exprimit virginitatis coronam.*

Adv. Iovin. 1, 3, (PL 23, 213-214): *Centesimus et sexagesimus et tricesimus fructus quamquam de una terra, et de una semente nascatur, tamen multum differt in numero. Triginta referuntur ad nuptias. Nam et ipsa digitorum conjunctio, quasi molli se complexans osculo, et foederans, maritum pingit et conjugem. Sexaginta vero ad viduas, eo quod in angustia et tribulatione sunt positae. Unde et superiori digito deprimuntur; quantoque major est difficultas expertae quondam voluptatis illecebris abstinere, tanto majus est praemium. Porro centesimus numerus (diligenter, quaeso, lector, attende) de sinistra transfertur ad dexteram, et iisdem quidem digitis, sed non eum manu, quibus in laeva nuptae significantur et viduae, circulum faciens, exprimit virginitatis coronam.*

⁷⁵ A. Augustinus, *In Ioann. Tract.* 122, 7: *...quia in summa centenarii numerus ad dexteram transit.*

⁷⁶ Usp. Beda Venerabilis, *In Evangelium s. Matthaei*, PL 92, 66.

sto predstavlja blaženstvo, a kako je taj broj utemeljen na desetici (Dekalog), onda se radi o onima koji postižu blaženstvo vršeći zapovijedi Božje. Budući da ga želi usporediti s brojem 200, u kojem je sadržano dvaput sto, Marulić se trudi biti dosljedan svom razmišljanju.

2.10. Broj sto pedeset i tri

Poznato je koliko je zanimanje u patrističkoj egzegezi bilo za tumačenje broja 153, koji se spominje u Ivanovu evanđelju kao broj ulovljenih velikih riba nakon Isusova uskrsnuća (usp. *Iv* 21, 11). Vrlo su značajna i poznata Augustinova objašnjenja, ali su se u tome okušali i Jeronim, Ćiril Aleksandrijski i mnogi drugi. Augustin je kao nitko prije i poslije njega izradio nekoliko shema pokušavajući razumjeti i izložiti otajstvo ovog zagonetnog broja, ali nijedna nije podloga onom što vidimo kod našega pisca.⁷⁷ Sveti Jeronim, osim što poznaje neke sheme kojima se i Augustin služio,⁷⁸ poznaje također da su stari držali, a to potvrđuje pjesnik Opija, kako su nekoć postojale 153 vrste riba u Mrtvome moru, te da taj broj u Evanđelju izražava sveobuhvatnost apostolskog ulova, to jest da se kao broj univerzalnosti odnosi na sve vrste i profile ljudi koji se spašavaju zahvaljujući mrežama apostolskog propovijedanja.⁷⁹

Međutim, ma koliko bila bogata patristička promišljanja ovoga broja, ne može se reći da se je Marulić držao doslovno njihovih ili nećijih tuđih shema. Splićanin je ovom broju dao svoje tumačenje kroz dvostruku prizmu, slijedeći liniju koja se ne nalazi ni kod Augustina. Najprije ga je raščlanio na $100+50+3$, a potom je svakom od spomenutih članova pridao dvostruku teološku simboliku. Ovi elementi mogu predstavljati blaženstvo, oproštenje i Trojstvo, ili pak ljubav, nadu i vjeru, u čemu je Marul motiviran nekim svojim razlozima, koji se općenito mogu razumjeti u svjetlu patrističke numerologije, ali je nedvojbena njegova osobna konkretizacija u teološkom kontekstu u kojemu piše.

⁷⁷ Osnovne sheme usp. u A. Augustinus, *div. qu.* 57,2 i 57,3; s. 252; s. 259; *ep.* 55. U prvom slučaju Augustin polazi od broja deset kao savršenog množeći ga sa četiri i dodajući deset (zapovijedi), te potom pedeset množi sa tri i dodaje tri. Drugu shemu razrađuje množeći sedam sa tri, pa potom 21 sa sedam i dodajući šest. U s. 252. shemu postavlja kao 50 puta 3 plus 3, gdje je pedeset izvedeno od 40 (korizma) plus 10 (zapovijedi), a slično čini i u s. 259. Naposljetku u *ep.* 55. otkriva jednu novu shemu, a to je da je 153 zbroj svih brojeva od 1 do 17, što mu ostaje poslije kao najdraža i najčešće korištena shema.

⁷⁸ Usp. Hieronymus, *Commentaria in Isaiam*, PL 24, 587, gdje Jeronim pokazuje da zna da je 153 zbroj brojeva od 1 do 17, međutim ne koristi tu spoznaju tako često kao Augustin u svojim propovijedima.

⁷⁹ Hieronymus, *In Ezechielem*, PL 25, 474: *Et plurimae species, immo genera piscium erunt in mari quondam mortuo. Quos pisces ad dexteram partem jubente Domino extraxit Petrus, et erant centum quinquaginta tres: ita ut prae multitudine eorum retia rumperentur (Joan. XXI). Aiunt autem qui de animantium scripsere naturis et proprietate, qui alieutica tam Latino, quam Graeco didicere sermone, de quibus Oppianus Cilix est, poeta doctissimus, centum quinquaginta tria esse genera piscium quae omnia capta sunt ab apostolis, et nihil remansit incaptum, dum et nobiles et ignobiles, divites et pauperes, et omne genus hominum de mari hujus saeculi extrahitur ad salutem.*

2.11. Broj dvjesto

Posljednji broj koji je Marulić želio razjasniti u *De humilitate* bio je broj 200, koji nije baš često spominjan u patrističkim teološkim komentarima. Augustin je već prije Marulića dvjesto lakata tumačio kao dva puta sto u prenesenom smisli (*figuratum*), ali je njima označavao dva naroda, narod obrezanja i narod pogana.⁸⁰ Marulić pak prilagođava svoju egzegezu potrebama svoga trenutka, premda se služi istom tehnikom tumačenja raščlanjujući brojeve na njihove sastavne dijelove, ali ipak ne slijedi slijepo postupak u svom sadržaju.

Dok je u Augustina broj dvjesto sastavljen od dvaput sto, ali viđeno samo u količinskom smislu, dotle se u Marula radi o kakvoći odnosa, premda se, matematički gledano, uvijek radi o stotici pomnoženoj sa dva. Riječ je o novom intenzitetu života, koji se razlikuje kao što se razlikuje život po evanđeoskim savjetima (200) od života po zapovijedima (100).

3. Zaključna razmišljanja

Imajući ispred sebe Marulićevo tropološko tumačenje brojeva, suvremeni egzegeti sigurno bi njegovu egzegetsku metodu proglasili pristranom i neprimjerenom modernoj kritičkoj egzegezi svetopisamskih tekstova, dopuštajući da se simboličko značenje pripisuje tek onom broju koji se pokazuje kao takav u striktnom smislu riječi, s time da ispravno tumačenje ne bi bilo proizvoljno, nego ono koje bi odgonetnulo značenje koje pojedinom broju daje nadahnuti pisac. Na taj način bi se vjerojatno moglo tumačiti broj dvanaest, jer je on već za židove bio simboličan, a i u Novom zavjetu ima takvo značenje. Slično se može reći i za broj sedam, ali teško da bi se za druge brojeve moglo reći da imaju neko izuzetno značenje koje treba tražiti tropološkim ključem, pogotovo ne u nekim kontekstima gdje se brojevi pojavljuju usputno ili isključivo u numeričkoj vrijednosti (npr. teško da je evanđelist namjeravao u trojici učenika u Maslinskom vrtu ili na brdu preobraženja simbolički uputiti na Trojstvo, ili u dvojici učenika na putu u Emaus na dva zavjeta ili dvije zapovijedi ljubavi).

Dokazano je pak u ovoj raščlambi da Marulić metodološki slijedi patrističke autore, ponajviše Augustina, kojima je u njihovo vrijeme bilo vrlo blisko i opravdano takvo razmišljanje nad svetim tekstovima, pa su se obilno služili alegorijskim tumačenjem, napose u propovijedima puku. Slijedeći velike teologe u skladu s predajom Crkve, Marulić i sam preuzima njihovu metodologiju, a odmičući se od njih svojim specifičnim sadržajima pokazuje kako je i za nj vrijedilo pravilo koje je iznio Augustin, da se tumačenje brojeva kod pojedinih autora može i razlikovati, ali s time da ne smije odudarati od pravila vjere (*a fidei regula non sit alienum*).⁸¹ Zato i za Marula, sukladno otačkoj metodologiji, neki biblijski tekst

⁸⁰ Usp. *In Ioann. tr.*, 122, 7.

⁸¹ Usp. *De civ.*, 15, 26, 2.

ili broj mogu imati simboličko značenje, pa i kad cilj svetopisamskog autora nije bio da im pripisuje neki simbolizam, već da samo opiše određeni događaj. Ovakav postupak pomaže Maruliću da izvuče mnogostrukost značenja pojedinog broja, premda u samom tekstualnom kontekstu dotični broj, uzet doslovno, nema takvo značenje. No ipak je jasno da Marulić sebi ne dopušta biti »pristran« na neprimjeren način, nego njegova »pristranost« ima mjeru u vjeri Crkve, to jest u pravilu vjere kao i kod Augustina. On daje svoja tumačenja sukladno predaji Crkve i uvijek na način koji ne odudara od zajedništva vjere i duhovnog dobra čitatelja, nego, štoviše, upravo se radi njihove duhovne izgradnje upušta u takva promišljanja i traženja produbljenih značenja brojeva.

Međutim, Marulić ipak ne tumači alegorijski sve brojeve koje susretne u svetopisamskim tekstovima, već samo one za koje drži da imaju simboličko značenje. Tako na primjer ne komentira brojeve 38 i 18,⁸² kao ni broj 30 (dob kad je Isus započeo svoje djelovanje),⁸³ pa ni broj 300 (300 denara je vrijedila alabastrena posuda pomasti).⁸⁴ Marulić se dakle koristi alegorijom gdje to smatra potrebnim, ali ne alegorizira u onoj mjeri u kojoj su to činili učitelji aleksandrijske škole, niti koliko je činio Augustin u svojim propovijedima.

Ako su se pojedini brojevi i pojavljivali u jednom i drugom zavjetu, te bivali tumačeni simbolički, morala je ipak postojati hermeneutika, a nju su dobrim dijelom odredili oci, napose Augustin, koji je od numerologije stvorio cijeli egzegetski sustav prenesen kasnijim generacijama. Marulić pokazuje da u dovoljnoj mjeri poznaje takvu hermeneutiku, ali joj ne robuje. Primjenjuje je sasvim samostalno i neobično, služeći se ponekad svetopisamskim tekstovima koje oci nisu upotrebljavali.

Marulićeva alegorija ili, bolje, tropologija, zadržava se najčešće na tome da pokaže kako su pojedini sadržaji bili nagoviješteni u Starom zavjetu, a ispunjeni u Novom, nazivajući to tropologijom ili simbolikom, te je primjenjuje kako na druge starozavjetne figure, tako i na brojeve. Tumačeći brojeve, ne raspravlja o apstraktnom simboličkom značenju, već govori o njima u konkretnom povijesno-spasenjskom kontekstu na tragu kršćanske tradicije, izvlačeći iz svega duhovno-moralnu pouku. Tropološka numerologija zato za nj nije neka fikcija koja se odnosi na prošlost, nego sustav pomoću kojega pretače i aktualizira brojeve u poruku svojim suvremenicima, što se može nazvati povijesno-spasenjskim realizmom.

⁸² Usp. *De humil.*, str. 62-63/422. Radi se o čovjeku koji je 38 godina ležao bolestan kod Ovčjih vrata i o ženi koja je bila 18 godina zgrbljena. Augustin je oba ova broja tumačio u svojim djelima.

⁸³ Usp. *De humil.*, str. 61/421. Broj 30 ne komentira simbolički ni kad spominje 30 srebrnika za koje je Juda prodao Isusa (usp. str. 77/435).

⁸⁴ Usp. *De humil.*, str. 76/434.

Ivan Bodrožić

THE TROPOLOGY OF NUMBERS IN MARULIĆ'S *DE HUMILITATE*

In his Christological work *De humilitate et gloria Christi*, Marko Marulić encounters certain numbers that necessarily arise from the scriptural writings, which he feels it incumbent upon him to interpret or to ascribe symbolic, tropological meanings, referring specifically in several places to such exegesis. The numbers that in this way of looking at things afford allegorical meanings are: 2, 3, 4, 6, 7, 10, 12, 50, 70, 100, 153 and 200, although Marulić does not ascribe such a meaning to all the numbers that he mentions in his texts.

The meaning that Marulić finds in numbers is not an individual invention, rather his considerations are to be located in the context of exegetic lore and interpretations that go back to patristic times. This is how he also explains certain places in the scriptures, taking over the knowledge and accomplishments that were worked out in their works by the greatest Christian thinkers, themselves led on and spurred by allegorical interpretations present in given philosophical traditions of the time such as Pythagoreanism and Neo-Platonism.

In this research hence a start is made in the texts from *De humilitate*, an endeavour being made to arrive at the sources that Marulić was inspired by and the findings of which he summarised in his theological work, showing in this way that he was an accomplished expert in theological literature as well as highlighting the most important biblical commentaries that concerned this challenging argument.

The first chapter is more analytical, its objective being to put forward certain issues in which Marulić interprets numbers. Concerned are the following gospel texts, to which Marulić regularly adds other texts as proof of the correctness of his own ideas. The number three is mentioned in the transfiguration on the mount and during the prayers in the garden of olives; four is important because Jesus's robe was torn into four parts, and because of the four gospel writers; six is mentioned during Jesus' crucifixion at six o'clock, during mention of the darkness that came to pass at that time, and also when there is discussion of the 60 stadia that divide Emmaus from Jerusalem; the number 12 is that of the apostles; there are 200 spans dividing the boat from the shore; there were 153 large fish caught in the post-Easter fishing; and fifty is the number of the Quinquagesima.

The second part of the article is devoted to a further consideration of these numbers, and the sources for Marulić's arguments in patristic thinking are found, whether it is dependence strictly speaking that is concerned, or whether it is more a matter of a similarity in the handling of the discussion. As for the number two, although its symbolism in Christian circles regularly represented the two covenants, and it is difficult to cite any precise sources, it is nevertheless shown that the Split prelate found most of the elements in St Augustine's exegetic works. The same holds true for the numbers three and four, with the proviso that with respect to

four, among other things, there is a very great correspondence with the interpretation of the text on the rending of Jesus' garment under the cross, so that it all tends to suggest the school of Hippo in this case too. Marulić has a stratified interpretation of the number six, but the basic idea that six refers to the six periods of history is shown to be undoubtedly Augustinian, which leads directly on to the interpretation of seven. The same holds true for 12, and the influence of Augustine in the interpretation of the gospel verse »Does the day not have twelve hours?« is also demonstrated. But with respect to the number fifty, as the number of the forgiveness of sin, Marulić was probably under the influence of Jerome, whose exegetic gradation in this number is seen as a symbol of forgiveness exclusively, while the Augustinian tradition was more complex, without such a meaning ever being attributed to it. For the number one hundred it is shown that Marulić was under the influence of the patristic-rhetorical language of the fingers (*loquela digitorum*), without being dependent on any specific author, and consistently, in all his writings, considered one hundred as the number of blessedness. This is also true of the numbers 153 and 200, which he interprets in a way typical of himself, combining individual elements that he accepted from the patristic allegorical exegesis of numbers.

The third part of the article is a short synthesis of the most essential principles of Marulić's thought that concern the tropology of numbers in *De humilitate*.